

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Зражевського Олександра Володимировича на тему:
«Кримінально-правове забезпечення протидії корупції», поданої на здобуття
ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081
«Право»

Актуальність теми дослідження. Актуальність теми дисертаційного дослідження «Кримінально-правове забезпечення протидії корупції» визначається особливим місцем корупції серед загроз належному функціонуванню держави та суспільства. Корупційні прояви негативно впливають на діяльність органів публічної влади, порушують установлені механізми прийняття управлінських рішень, створюють передумови для неправомірного використання державних ресурсів, послаблюють економічну стабільність та знижують рівень довіри громадян до державних інституцій. Відповідно, формування ефективної системи протидії корупції є необхідною умовою забезпечення верховенства права, законності та належного публічного управління. Важлива роль у цій системі відводиться кримінальному праву, засобами якого встановлюються межі кримінально караної корупційної поведінки та забезпечується реагування держави на її найбільш суспільно небезпечні прояви.

Сучасний стан кримінально-правового регулювання у сфері протидії корупції характеризується значною динамікою та складністю. Кримінально-правові норми у цій сфері безпосередньо пов'язані з положеннями спеціального антикорупційного законодавства, законодавства про публічну службу, фінансовий контроль, декларування та запобігання конфлікту інтересів. Це обумовлює необхідність забезпечення їх узгодженості, системності та відповідності принципу правової визначеності. Водночас у теорії кримінального права та правозастосовній практиці залишаються дискусійними питання щодо змісту поняття корупційного кримінального правопорушення, побудови їх системи, визначення ознак окремих складів, розмежування суміжних діянь, а також диференціації кримінальної відповідальності.

Нових аспектів зазначена проблематика набула в умовах воєнного стану. Необхідність концентрації значних матеріальних і фінансових ресурсів на забезпеченні оборони, безпеки держави, функціонуванні критичної інфраструктури, проведенні закупівель та реалізації програм відновлення одночасно супроводжується виникненням додаткових корупційних ризиків. За таких умов наслідки корупційних правопорушень можуть позначатися не лише на економічних інтересах держави, а й на ефективності виконання завдань, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням її стійкості та обороноздатності. Тому особливого значення набуває визначення оптимальних меж кримінально-правового реагування на корупційні прояви та забезпечення невідворотності відповідальності без необґрунтованого розширення сфери кримінальної репресії.

Важливість досліджуваної проблематики зростатиме і в контексті післявоєнної відбудови України, що передбачає залучення та використання

значних обсягів державних коштів, міжнародної фінансової допомоги та інвестицій. Ефективний кримінально-правовий захист відповідних ресурсів від корупційних посягань є однією з передумов їх цільового та прозорого використання. Не менш важливим є євроінтеграційний вектор розвитку України, який зумовлює необхідність подальшого вдосконалення національного антикорупційного законодавства, виконання міжнародних зобов'язань та врахування відповідних європейських стандартів.

Отже, актуальність обраної теми обумовлена необхідністю переосмислення сучасних можливостей кримінального права у сфері протидії корупції, оцінювання ефективності чинних кримінально-правових засобів та пошуку напрямів їх подальшого вдосконалення. Незважаючи на значний науковий доробок із цієї проблематики, подальшого опрацювання потребують питання системи корупційних кримінальних правопорушень, їх кримінально-правової характеристики та кваліфікації, ефективності відповідальності й покарання, а також можливостей використання міжнародного та зарубіжного досвіду. Це підтверджує своєчасність дисертаційного дослідження та його теоретичну і практичну значущість для подальшого розвитку кримінально-правового забезпечення протидії корупції в Україні.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача. Дисертація Зражевського Олександра Володимировича на тему: «Кримінально-правове забезпечення протидії корупції» присвячена вивченню сутності та особливостей кримінально-правового забезпечення протидії корупції, визначенню специфіки кримінально-правової політики в Україні, розробці на цій основі рекомендацій з удосконалення кримінального законодавства України.

Автор комплексно підійшов до вивчення проблемних питань кримінально-правового забезпечення протидії корупції, поєднавши кримінально-правовий, кримінологічний, організаційно-правовий та практико-прикладний напрями дослідження. У роботі послідовно розкрито теоретичні та прикладні засади кримінально-правового забезпечення протидії корупції, проаналізовано стан наукової розробленості відповідної проблематики та генезис законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення. Значну увагу приділено з'ясуванню поняття, змісту, системи та класифікації корупційних кримінальних правопорушень, характеристиці їх об'єктивних і суб'єктивних ознак, а також проблемним питанням кримінально-правової кваліфікації. Окремий напрям дослідження становить оцінювання ефективності чинних кримінально-правових засобів протидії корупції та визначення перспектив їх удосконалення. Автором також проаналізовано зарубіжний досвід кримінально-правового реагування на корупційні прояви, можливості його адаптації до національної правової системи та роль України в міжнародних механізмах боротьби з корупцією. Така побудова дослідження дала змогу комплексно

охопити основні складові обраної проблематики та сформулювати відповідні теоретичні висновки і практичні рекомендації.

Дисертація ґрунтується на комплексі загальнонаукових та спеціальних методів, які допомогли найбільш оптимально врахувати специфіку об'єкта і предмета дослідження та в сукупності дозволили дослідити стан кримінально-правового забезпечення протидії корупції, обґрунтувати результати дисертації з наукової точки зору та довести правильність запропонованих у роботі висновків.

Результати дисертаційного дослідження Зражевського О.В. знайшли належну апробацію та оприлюднені у фахових наукових виданнях. Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 8 наукових публікаціях, серед яких три статті, опубліковані в юридичних фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, та своє тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та троє інших публікацій, які додатково відображають наукові результати дисертації.

У ході проведення наукового дослідження автором дисертації проаналізовано та використано 260 джерел наукової літератури, яка, тією чи іншою мірою, стосується положень дисертації, доповнює її чи спростовує окремі проблемні питання запобігання злочинності. Такий обсяг наукової літератури дозволив автору усесторонньо дослідити завдання, поставлені у вступі дисертаційного дослідження, й запропонувати низку обґрунтованих рекомендацій і пропозицій.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведеного здобувачем дослідження, повнота викладу в опублікованих працях. Низка запропонованих автором дисертації пропозицій і рекомендацій характеризуються ознаками новизни і мають безпосереднє спрямування на комплексне вирішення проблемних питань запобігання злочинності в Україні, а саме:

- запропоновано на нормативно-правовому рівні закріпити обов'язковість врахування мотиву та мети як складових суб'єктивної сторони корупційних кримінальних правопорушень незалежно від їх прямого зазначення в диспозиції статей Особливої частини КК України;

- здійснено комплексне кримінально-правове осмислення ефективності покарання за корупційні кримінальні правопорушення в Україні з урахуванням його реального загально- та спеціально-превентивного впливу, а не лише формальної суворості санкцій, у тому числі в умовах воєнного стану;

- обґрунтовано роль міжнародних механізмів антикорупційного моніторингу (зокрема GRECO) як системоутворювального чинника розвитку національної кримінально-правової протидії корупції та зовнішнього інструменту оцінювання ефективності імплементації міжнародних стандартів у кримінальне законодавство України.

– удосконалено наукові позиції щодо понятійно-категоріального апарату: «зловживання владою або службовим становищем», «істотна шкода», «неправомірна вигода», «використання повноважень», «корупційне кримінальне правопорушення», зокрема останнє пропонується визначати як передбачене КК України суспільно небезпечне, кримінально протиправне, винне та, як правило, умисне діяння, що містить ознаки корупції, пов'язане з використанням службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей або з обіцянкою, пропозицією, наданням чи одержанням неправомірної вигоди, яке необхідно закріпити у примітці до ст. 45 КК України через такі ознаки: суспільна небезпечність і кримінальна протиправність діяння; наявність ознак корупції; зв'язок діяння з неправомірною вигодою, службовими повноваженнями чи пов'язаними з ними можливостями; умисна форма вини; належність відповідного діяння до законодавчо визначеної системи корупційних кримінальних правопорушень;

– удосконалено доктринальні положення щодо періодизації становлення та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення з виокремленням таких основних періодів: звичаєво-правовий (IX ст. – XVI ст.), імперський (сер. XVIII ст. – поч. XX ст.), радянський (поч. XX ст. до 1991 р.), незалежний (1991 р. до теперішнього часу), який охоплює кілька підперіодів: 1991–1995 рр. – становлення первинних засад національної антикорупційної політики; 1996–2013 рр. – формування кримінального та спеціального антикорупційного законодавства, його поступове наближення до міжнародних стандартів; з 2014 р. до теперішнього часу – системне оновлення антикорупційного законодавства в контексті європейської інтеграції, створення спеціалізованих антикорупційних органів, запровадження категорії «неправомірна вигода», диференціація кримінальної відповідальності за корупційні злочини та пошук ефективної моделі кримінально-правової протидії корупції;

– удосконалено наукову думку щодо класифікації корупційних кримінальних правопорушень за характером неправомірної вигоди як об'єкта посягання, що дало змогу виявити нові підходи до систематизації складів корупційних злочинів залежно від природи вигоди — матеріальної чи нематеріальної, законної за формою, але незаконної за змістом;

– удосконалено теоретичний підхід до оцінювання ефективності кримінально-правових засобів боротьби з корупцією шляхом визначення караності як ключового індикатора їх результативності, що поєднує критерії справедливості, суворості та невідворотності кримінальної відповідальності;

– удосконалено наукові положення щодо адаптації зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії корупції в кримінальне законодавство України з урахуванням національних правових традицій, рівня правосвідомості та підвищених корупційних ризиків у період воєнного стану;

– дістали подальшого розвитку наукові підходи до стану дослідження проблем кримінально-правової протидії корупції на основі систематизації наявних доктринальних джерел за кримінально-правовим і кримінологічним напрямками, з'ясування їх теоретико-методологічного значення, визначення ступеня розробленості питань кримінальної відповідальності за корупційні

злочини та обґрунтування потреби подальшого комплексного дослідження ефективності кримінально-правових засобів протидії корупції в умовах сучасних законодавчих, безпекових і соціально-політичних трансформацій;

– дістала подальшого розвитку наукова думка щодо необхідності на основі аналізу практики Європейського суду з прав людини системного оновлення підходів до кримінально-правової кваліфікації корупційних правопорушень в Україні, що включає уточнення правових дефініцій, гармонізацію стандартів доведення вини, пропорційне призначення покарань і забезпечення ефективного захисту прав особи під час кримінального провадження.

– дістали подальшого розвитку теоретичні підходи до визначення перспектив удосконалення кримінально-правової протидії корупції шляхом поєднання криміналізації корупційних діянь, ефективних санкцій, механізмів конфіскації та фінансового контролю, а також інституційних і етичних інструментів запобігання корупції.

Результати дисертації знайшли повне відображення у наукових публікаціях, що оприлюднені у фахових видання України та апробовані на науково-практичних конференціях.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація Зражевського О.В. є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням проблематики кримінально-правового забезпечення протидії корупції, на підставі якого сформульовано нові наукові положення, висновки та пропозиції. Висновки, пропозиції та рекомендації, що наведені в дисертації, ґрунтуються на аналізі літературних джерел, чинного кримінального законодавства. Зміни та доповнення до законодавства у зазначеній вище сфері дисертантом обґрунтовані належним чином, запропоновані редакції таких змін та доповнень. Рекомендації та пропозиції, запропоновані автором дисертації для комплексного вирішення проблемних питань запобігання корупції, ґрунтуються на результатах, отриманих в ході наукового дослідження, мають належний рівень обґрунтування та наукової новизни.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Автор дисертації запропонував чітке визначення об'єкту, предмету та мети дослідження. Вони є зрозумілими і відповідають завданням, які поставлені перед дослідженням. В свою чергу завдання повністю знайшли вирішення у результатах наукового дослідження та публікаціях автора дослідження.

Автор на достатньо високому рівні опанував методологію наукової діяльності. Використовуючи комплекс методів наукового пізнання, дисертант запропонував низку обґрунтованих пропозицій та рекомендацій, які впливають на покращення ефективності кримінально-правового забезпечення протидії корупції.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Результати наукового дослідження, що наведені у дисертації Зражевського О.В., мають теоретичне й практичне значення та характеризуються ознаками наукової новизни. Пропозиції та рекомендації належним чином обґрунтовані і можуть бути використані у освітній діяльності для підготовки здобувачів вищої освіти, підготовки кадрів для слідчих підрозділів, суддівського корпусу, подальших наукових дослідженнях, присвячених протидії злочинності.

Практичне значення дисертації Зражевського О.В. полягає в тому, що його результати можуть бути безпосередньо використані у практичній діяльності, а запропоновані рекомендації і пропозиції створюють реальну можливість вирішення конкретних завдань в практиці кримінального права.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності. Дисертація Зражевського Олександра Володимировича на тему: «Кримінально-правове забезпечення протидії корупції» виконана відповідно до встановлених вимог, має чітку структуру, яка дозволяє вирішити поставлені перед дослідженням завдання.

Дисертаційна робота логічно побудована та має послідовно викладений матеріал, що розкривається у трьох розділах дослідження.

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми дисертації, визначено ступінь її наукової розробки, зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, емпіричну базу, сформульовано наукову новизну, практичне значення результатів та наведено інформацію про впровадження та апробацію результатів дослідження на комунікативних заходах.

У першому розділі дисертації «Теоретичні засади кримінально-правової протидії корупції» досліджено теоретико-правові основи кримінально-правового забезпечення протидії корупції. Проаналізовано стан наукової розробленості проблематики та систематизовано основні напрями наукових досліджень; розкрито генезис законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення й запропоновано періодизацію його розвитку; визначено особливості сучасного етапу трансформації антикорупційного законодавства під впливом європейської інтеграції та міжнародних стандартів. Окрему увагу приділено поняттю, змісту та визначальним ознакам корупційних кримінальних правопорушень за законодавством України.

У другому розділі дисертації «Кримінально-правова характеристика корупційних кримінальних правопорушень» здійснено комплексний аналіз системи та класифікації корупційних кримінальних правопорушень, їх об'єктивних і суб'єктивних ознак, а також особливостей кримінально-правової кваліфікації. Запропоновано авторську класифікацію таких правопорушень за характером неправомірної вигоди, проаналізовано проблеми застосування оціночних понять і неоднозначності кримінально-правової термінології, обґрунтовано необхідність уточнення та уніфікації понятійного апарату. Визначено проблемні аспекти кваліфікації корупційних кримінальних

правопорушень, зокрема щодо встановлення вини та суб'єктивних ознак, індивідуалізації кримінальної відповідальності й забезпечення правової визначеності кримінально-правових норм.

У третьому розділі дисертації «Проблеми та перспективи вдосконалення кримінально-правової протидії корупції» досліджено ефективність кримінально-правових засобів протидії корупції в Україні, визначено основні чинники, що знижують їх результативність, серед яких латентність корупційних правопорушень, складність їх виявлення і доказування, прогалини та колізії правового регулювання, неоднаковість правозастосовної практики. Проаналізовано зарубіжний досвід кримінально-правової протидії корупції та можливості адаптації його позитивних елементів в Україні, а також розкрито роль України в міжнародних антикорупційних механізмах, зокрема в межах ООН, Ради Європи та GRECO. За результатами дослідження обґрунтовано напрями комплексного вдосконалення кримінально-правової протидії корупції з урахуванням сучасних безпекових викликів, умов воєнного стану та післявоєнного відновлення України.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці. Результати дисертації Зражевського Олександра Володимировича на тему: «Кримінально-правове забезпечення протидії корупції» можуть бути використані у: законотворчій діяльності – для вдосконалення норм кримінального законодавства щодо протидії корупції; науково-дослідницькій роботі – як підґрунтя для подальшого вивчення проблематики протидії корупції; освітньому процесі – в якості науково-методичної основи для розробки навчальних посібників і методичних рекомендацій. Положення та висновки, наведені в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані: в юридичних ЗВО та установах додаткової професійної освіти; в процесі викладання навчальних дисциплін; практичній діяльності – для підвищення кваліфікації працівників органів досудового розслідування, прокуратури, адвокатури, суддів та при здійсненні ними практичної діяльності.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації. Позитивно оцінюючи наукове та практичне значення результатів рецензованого наукового дослідження, вважаємо доцільним висловити свої міркування щодо окремих дискусійних моментів, зокрема:

1. У дисертації значну увагу приділено кримінально-правовому забезпеченню протидії корупції, водночас додаткового обґрунтування потребує співвідношення понять «протидія корупції», «запобігання корупції» та «кримінально-правове забезпечення протидії корупції». З огляду на те, що автор розглядає кримінально-правові засоби як складову ширшої антикорупційної системи, доцільно було б чіткіше окреслити межі власне кримінально-правового впливу та визначити критерії його відмежування від адміністративно-правових, дисциплінарних і превентивних антикорупційних механізмів. Це сприяло б більш

чіткому визначенню змісту центральної категорії дисертаційного дослідження.

2. У роботі обґрунтовано авторську класифікацію корупційних кримінальних правопорушень за характером неправомірної вигоди, зокрема виокремлено правопорушення, пов'язані з майновою та нематеріальною вигодою, її пропозицією або обіцянкою, а також прихованим наданням через третіх осіб. Водночас дискусійним залишається питання практичного значення запропонованої класифікації. Доцільно було б більш детально продемонструвати, яким чином її застосування може впливати на кримінально-правову кваліфікацію, диференціацію кримінальної відповідальності, призначення покарання або вдосконалення положень Особливої частини КК України.

3. Окремий підрозділ дисертації присвячено зарубіжному досвіду кримінально-правової протидії корупції та можливостям його адаптації до законодавства України. Автор слушно наголошує на недоцільності механічного перенесення іноземних моделей та необхідності врахування особливостей національної правової системи. Водночас робота виграла б від формулювання більш чіткої системи критеріїв, за якими конкретний зарубіжний кримінально-правовий механізм може бути визнаний придатним для імплементації в Україні. Такими критеріями, зокрема, могли б бути його сумісність із принципами вітчизняного кримінального права, доведена ефективність застосування, відповідність міжнародним стандартам, пропорційність кримінально-правового впливу та можливість практичної реалізації в умовах української правової системи.

Слід зазначити, що висловлені критичні зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації та не знижують наукової й практичної значущості дисертаційного дослідження Зражевського Олександра Володимировича.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертація Зражевського Олександра Володимировича на тему: «Кримінально-правове забезпечення протидії корупції» написана державною мовою з дотриманням вимог наукового стилю. Дисертаційне дослідження містить посилання на використані автором джерела та літературу, відповідно до чинного законодавства щодо авторських прав та академічної доброчесності. Всі випадки використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела, оформлені у належний спосіб. Аналіз змісту дисертаційного дослідження та наукових публікацій, зарахованих за темою дисертації свідчить, що вимоги щодо академічної доброчесності дисертантом дотримано і робота Зражевського О.В. є самостійним монографічним, оригінальним науковим дослідженням. Під час вивчення та аналізу дисертації, наукових публікацій автора дослідження не виявлено фактів порушень академічної доброчесності.

ВИСНОВОК

про відповідність дисертації встановленим вимогам

1. Дисертаційна робота Зражевського Олександра Володимировича на тему: «Кримінально-правове забезпечення протидії корупції», є завершеною кваліфікаційною працею, в якій отримано нові науково-обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке має істотне значення для кримінального права та вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення відповідних положень законодавства та практики його застосування.

2. Дисертаційна робота Зражевського Олександра Володимировича на тему: «Кримінально-правове забезпечення протидії корупції» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значимістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 Право та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (із змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 р. № 283), наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12.07.2019 р.) і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор – Зражевський Олександр Володимирович, на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право».

Завідувач кафедри міжнародного права та
права Європейського Союзу
Державного податкового університету,
кандидат юридичних наук, професор

Олена ЧЕРНЕЦЬКА